

Uitkijken naar vliegtuigen in Moerkapelle: militair gebruik van molenrompen tijdens de Koude Oorlog

Sandra van Lochem-van der Wel

Molens die hun wieken verloren hadden trokken in de jaren vijftig van de 20e eeuw de aandacht in militaire kringen. Ze bleken zeer geschikt als uitkijkpost om vliegtuigen te spotten. Het Korps Luchtwachtdienst richtte daarom tijdens de Koude Oorlog molenrompen in als luchtwachtpost, om uit te kijken naar Russische vliegtuigen. Aan zeven molenrompen is deze militaire geschiedenis nog afleesbaar.

Molen Schuddebeurs in Lage Zwaluwe. Ook hier keken luchtwachters uit naar vliegtuigen. Foto S. van Lochem 2012

Korps Luchtwachtdienst

De toenemende dreiging van een (nucleaire) oorlog tussen de landen van het Vrije Westen en het Oostblok leidde in 1950 tot de oprichting van het Korps Luchtwachtdienst (KLD) om voorbereid te zijn op een Russische aanval. Het KLD was onderdeel van de Koninklijke Luchtmacht. Het bestond uit een netwerk van 276 hoge uitkijkposten verspreid over het hele land. Op zo'n luchtwachtpost speurden twee luchtwachters het luchtruim met een kijker af. Hun taak was het signaleren van en waarschuwen voor laagvliegende vliegtuigen. Men was beducht voor vijandelijke indringers, die beneden het radarbereik vlogen. De spotters meldten hun waarnemingen aan een regionaal meldpunt, het luchtwachtcentrum, dat weer in verbinding stond met de gevechtsleiding in het landelijke hoofdkwartier van de luchtverdediging.

Molenromp als luchtwachtpost

Van de 276 posten in het land waren er achttien op molenrompen ingericht. De rest bestond uit posten op andere typen gebouwen zoals fabrieken en uit betonnen torens. Molens zonder wieken waren in de jaren vijftig ruim voorhanden. Door overschakeling van windkracht naar andere energiebronnen (zoals dieselmotoren en elektrische motoren) waren wieken niet langer strikt noodzakelijk. Bovendien werden door storm, brand of oorlogshandelingen beschadigde molens niet altijd in oude staat hersteld. De wiekloze molens waren door hun hoogte en hun vrije ligging en uitzicht precies wat het KLD zocht. Met een kleine verbouwing was een molenromp geschikt te maken als luchtwachtpost. Nodig was een open observatieplatform van circa 3 bij 3 meter met een 1,5 meter hoge borstwering en als er ruimte was, een schuilnis of schuilplek.

De bakstenen opbouw van de luchtwachtpost op de Molen van Oskam in Haastrecht was op deze foto van 8 juni 1960 nog in gebruik. Foto Meulenbelt, Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, nr. 406.760.

Herstel na oorlogsschade

Voor molens met oorlogsschade betekende gebruik als luchtwachtpost een aantrekkelijke optie voor herstel. De Molen van Bree in Megchelen had ernstig beschadigd muur-

werk met granaatgaten, verrotte balken en de tussenvloeren en trappen ontbraken, aldus een inspectie van de Genie in 1951. Na herstel en het aanbrengen van een waterdichte vloer nam het KLD de molen in gebruik als luchtwachtpost. Het heeft de levensduur van de molenromp maar kort kunnen rekken. In 1966, twee jaar nadat het KLD er gestopt was met spotten van vliegtuigen, is de molenromp gesloopt.

De rietgedekte molen No. 6 in Moerkapelle. De (te) grote afstand van de bovenste raampjes tot de bovenkant verraad de luchtwachtpost die erachter schuil gaat. Foto S. van Lochem 2016.

Ook voor de Molen van Lensen in Breugel betekende de nieuwe functie als uitkijkpost in 1952 alleen uitstel van sloop. De laatste molenaar Laurentius bood de molenromp in 1952 voor afbraak aan. Het Ministerie van Oorlog kocht de romp en verbouwde hem tot luchtwachtpost. In 1967 moest de romp met post echter wijken voor bouw van een nieuwe woonwijk.

Gebruik als luchtwachtpost heeft molen Schuddebeurs in Lage Zwaluwe in 1951 wel voor sloop behoeft. De Dienst der Domeinen was al met eigenaar Waterschap De Royale Polder overeengekomen de in november 1944 tijdens hevige gevechten tussen de Geallieerden en de terugtrekkende Duitsers zwaar beschadigde molen te slopen. Het Ministerie van Oorlog zag in de molen echter een geschikte locatie voor een luchtwachtpost en bood in 1951

aan op eigen kosten de molen te herstellen, in te richten en onderhouden. Aldus gebeurde en de verbouwingkosten waren fors, 20.000 gulden!

Het vrije uitzicht vanaf het uitkijkplatform op Molen No. 6 in Moerkapelle. Foto S. van Lochem 2016.

Opheffing militair gebruik

Na ruim een decennium actieve dienst werd het KLD tussen 1964 en 1968 opgeheven. Verbeterde radar en snellere vliegtuigen met straalmotoren maakten het vliegtuigspotten met oog en oor overbodig. De molenrompen hebben de sloopgolf die volgde aardig overleefd. Mede dankzij de waardering die molens, met of zonder wieken, toen al genoten als kenmerkende symbolen in het landschap. Zeven molenrompen met luchtwachtpost staan er nog. Ze zijn allemaal beschermd als rijks- of gemeentelijk monument. Twee andere bestaan ook nog maar hebben geen sporen meer uit de luchtwachtperiode.

Molenrompen met luchtwachtpost nu

Een molenromp waar het gebruik als luchtwachtpost nog goed te herkennen is, is de Kwaksmölle in Varsseveld, waar Gerrit Tieltjes postcommandant was. De rand aan de bovenzijde is in 1952 opgemetseld als borstwering. Een luik geeft van binnenuit toegang tot het ronde uitkijkplatform. Onder het afdak met schrijfplank konden de luchtwachters droog hun vliegtuigwaarnemingen noteren. De molen is rond 1975 uitgebreid met een aanbouw en is sindsdien in gebruik als Sociaal Cultureel Centrum. De Molen van Sloot in Keijenborg is ook in 1952 voorzien van een uitkijkplatform met borstwering en een kleine gemetselde overdekte schuilnis met schrijfplank. In de nis zat ook de telefoonaansluiting. De toegang tot de lucht-

Luchtwachtposten KLD op molens

Luchtwachtposten op molenrompen. Samenstelling S. van Lochem.

wachtpost is hier buitenom via een kooiladder. Ook de Overhekermolen in Klimmen heeft de ladder aan de buitenkant. Boven was zelfs ruimte voor een overdekte schuilnis van enig formaat. De 1,5 meter hoge opbouw uit 1953 is in het metselwerk goed zichtbaar. Nu is de romp in gebruik als garage.

Het verleden als luchtwachtpost is ook goed herkenbaar aan de afwijkende gemetselde en met cement afgesmeerde borstwering op de romp van De Korenmolen in Etten-Leur. Het KLD bracht een stevige waterdichte betonnen vloer op het uitkijplatform aan. De molen is nu in gebruik voor opslag.

De Rielse Molen in Riel kreeg begin jaren vijftig ook zo'n betonnen vloer op de molen. De borstwering van de post werd met bruine geglazuurde keramische tegels afgedekt. In 1987 kreeg de romp een dak, maar binnen zijn de borstwering van de open luchtwachtpost en kabels van de telefoonaansluiting nog herkenbaar. In de molen is nu een kapperszaak, 'Knipperij De Molen'.

Ook molen Schuddebeurs in Lage Zwaluwe heeft sporen van het luchtwachtverleden, te herkennen aan de opgemetselde borstwering en het open uitkijplatform.

Molen nr. 6 in Moerkapelle

Van de verbouwing in 1953 van Molen nr. 6 aan de Rottedijk in Moerkapelle tot luchtwachtpost bleef de verbouwingstekening bewaard. De rond 1926 onttakelde molen verkeerde in matige staat. Er waren al plannen het bovenstuk van de molen te slopen, toen de Genie de molen in het oog kreeg als geschikte locatie voor een luchtwachtpost. Het leidde tot verhogen van de molenromp in plaats van verlagen. Het Ministerie van Oorlog betaalde de herstel- en verbouwingkosten van 8000 gulden. De firma Proper uit Leiden voerde de verbouwing in opdracht van de Genie uit en verhoogde de molenromp met een betonnen rand van 1,5 meter. Aan de buitenzijde werd het beton netjes bekleed met riet. Het leverde een gunstig advies van de Welstandscommissie op. De rieten rand was (tot 2008) afgedekt met rode keramische rietvorsten, waar windrichtingen op geschilderd waren als hulpmiddel voor een snelle richtingbepaling.

Op het ontstane uitkijplateau keken tussen 1953 en 1964 luchtwachters met behulp van een

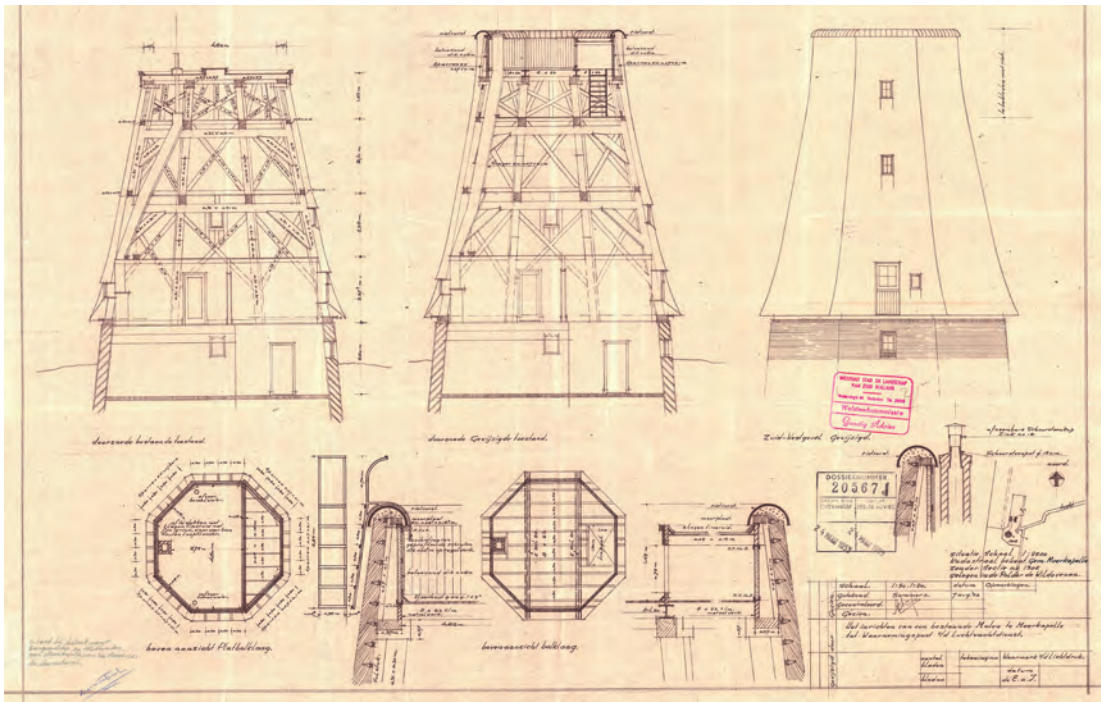
kijker, peilinstrument en op het gehoor uit naar vliegtuigen. Richting en afstand van de gespotte vliegtuigen meldden ze per telefoon aan het luchtwachtcentrum in Rotterdam.

Luchtwachters Moerkapelle

De luchtwachters van post 5F1 Moerkapelle (in meldingstaal 'Fiat 1') waren vrijwilligers die op fietsafstand van de post woonden. Ze kregen samen met de luchtwachters van de aangrenzende posten Haastrecht (ook op een molenromp, op de in 1982 gesloopte molen van Oskam) en Capelle aan den IJssel lessen in vliegtuigherkenning, meteorologie en ABC-oorlogsvoering. De opleiding bestond uit theorielessen in de winter en praktijkoefeningen in de zomermaanden. Het was immers zeer belangrijk vijandelijke vliegtuigen van de eigen te onderscheiden. Instructeur C. van Eijken van het Korps Luchtwachtdienst nam op een maandagavond in mei 1954 in de bovenzaal van Hotel Huis den Hoek in Haastrecht de theorie-examens af. Hij sprak de geslaagde luchtwachters lovend toe: "75% van de vrijwilligers van deze drie luchtwachtposten heeft de gestelde vragen, die niet altijd makkelijk waren, op voldoende en uitstekende wijze beantwoord. Hun werk is dan, door het op snelle en deugdelijke wijze doorgeven van verschillende meldingen, mede te helpen aan de bescherming van medeburgers en goederen tegen vijandelijke aanvallen uit de lucht".¹ Onder de luchtwachters van deze post waren de broers Henk en Co Wondergem, Arie Bac en

Rietvorst met windrichting NO (noordoost.) afkomstig van de luchtwachtpost op molen No. 6 in Moerkapelle. Foto D. de Vries 2018.

Verbouwings-tekening van Molen nr. 6 Moerkapelle tot luchtwachtpost uit 1952. Vergunning verleend in 1953. Bron Streekarchief Midden-Holland, nr. 449-541.

postcommandant Piet Willemse. Jaantje van Poortvliet woonde als kind op de molen en herinnert zich de aanloop van luchtwachters: “Er werd op de deur geklopt en dan kwamen er mensen om boven te kijken. Dat waren meestal mensen uit de omgeving”.² Oud-luchtwachter Arie Bac deed op de molen dienst van 1959 tot de opheffing in 1964. Veel kwam er tijdens een oefenavond niet overvliegen: “Vijf vliegtuigen was al veel, maar het was er wel gezellig”.

Dit is een uitgebreide versie van een in 2016 in Molens verschenen artikel. Met dank aan de moleneigenaren die mij in hun molenromp ontvingen en de oud-luchtwachters die mij hun verhalen vertelden.

Literatuur

Bakker, J.S. (2007), ‘Koude-Oorlogmolen’, *Molenwereld* 103(4), p.155.

Bakker, J.S. (2004), ‘Van rompen en stompen’, *Molenwereld* 68(2), pp. 101-102.

Hofstra, J. (2007), ‘Een achtkante vijzelmolen bij Moerkapelle’, *Molenwereld* 102(3), pp. 104-117.

Lochem-van der Wel, S. van (2017), ‘Uitkijken naar laagvliegers: het Korps Luchtwachtdienst 1950-1968’, in: Oosterboer, F, Pierik, P. en M. Reijmerink. *Koude Oorlog. Politiek – diplomatie – oorlog – mens & maatschappij – spionage*, Uitgeverij Aspect, Soesterberg, pp. 47-65.

Lochem-van der Wel, S. van (2016), ‘Uitkijken naar vliegtuigen. Molenrompen militair ingezet tijdens de Koude Oorlog’, *De Hollandsche Molen, Molens* 32(124), pp. 6-9.

Sakkers, H. en J. Den Hollander, *Luchtwachtstorens in Nederland; industrieel erfgoed uit de Koude Oorlog*, Stichting Natuur- en Recreatie-informatie. Middelburg, 1989. Herdruk uit 2016 verkrijgbaar via www.luchtwachtstorens.nl.

www.molendatabase.org. Database van alle verdwenen molens en molenrompen.

Noten

- 1 Schoonhovensche Courant 14- 5-1954, Streekarchief Midden-Holland.
- 2 Mededeling Dick van Vliet 22-9-2016.

Colofon

Uitgave van de Vereniging Molenvrienden Rottmerengebied

Bestuur:

Voorzitter: G.W. van der Wende
Secretaris: D.H. de Vries
Penningmeester: Joh. Ottevanger
Leden: D.W. Ottevanger
M. Splinter
Vacature

Postadres: Rottedijk 16
2751 DJ Moerkapelle
Website: www.verenigingmolenvrienden.nl
Bankrelatie: Rabobank rek. nr. NL09 RABO 0375 0744 49

Redactie Molenmagazine: D.H. de Vries en Joh. Ottevanger (eindredactie)
e-mail: johan@bovenmolen.nl

Fotoverantwoording: Jolanda Bakker, J. Helmer, S. van Lochem, G. Ottevanger, D.H.de Vries,
A. van der Wal en de redactie.

Omslagfoto: Ochtend gloren aan de Rotte, foto Jolanda Bakker.

Druk Molenmagazine: Elgersma Reclame & Media

© Vereniging Molenvrienden Rottmerengebied.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

Voorwoord van de voorzitter, G van der Wende	2
Leven op een molen, P. Moolenaar	3
Stichting verzameling Ons Molenverleden, D. van Vliet	6
Nieuwe Bloei voor molen De Roos, J.A.M. Spruit	7
Van de molen naar en huis, E. Ottevanger	9
Achter waterloop molen no.2 van Zevenhuizen, M. Boogert en G. Rozendaal	10
Onderhoud Molenviergang op orde, J. Helmer	12
Wachter langs de Rotte, W.T. Huizinga	15
Als Ottevanger praatjes maakt, moeten bomen vaak wijken, E. van Gerven	16
Restauratie Molen No. 2, A.W. van der Wal	19
Uitkijken naar vliegtuigen in Moerkapelle, S. van Lochem - van der Wel	24

MOLENMAGAZINE

2017/2018

VERENIGING MOLENVRIENDEN
ROTTEMERENGBIED
opgericht 17 sept. 1991